

Demographic Dynamics and the Redefinition of Security Approaches in the PGCC

Vahid Afrasiaban

PhD candidate in Regional studies, Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran.
(Corresponding Author)

Email: vahid.afrasiaban@gmail.com

 0000-0002-8216-293X

Morteza Nourmohamadi

Associate Professor of International Relations, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

Email: mnourmohammadi@atu.ac.ir

 0000-0002-2196-4402

Abstract

Over the past two decades, GCC states have undergone profound demographic transformations that have reshaped their social and economic structures while exerting significant influence on regional security. This study examines how rapid population growth, large-scale labor migration and shifts in ethno cultural composition have produced security challenges ranging from social discontent and the rise of extremist currents to the declining role of nationals in the labor market, economic instability and identity-based tensions and how these dynamics have redefined security policies and institutions at both national and regional levels. The central hypothesis is that demographic change, by heightening perceived threats, accelerating processes of securitization, has compelled governments to reformulate their security strategies and institutions. These reforms are most evident in the modification of the Kafala system, the revision of visa regulations, the implementation of nationalization programs. At one level, such measures serve to contain domestic threats and safeguard national stability and identity; at another, they lay the groundwork for emerging patterns of regional security convergence. The article's primary aim is to analyze the causal and institutional mechanisms through which demographic shifts shape security policies and structures, while also highlighting the broader social, cultural and economic consequences of these transformations. Its significance lies in addressing a critical gap in scholarship on the nexus between demographic dynamics, security threats, institutional reform in the Persian Gulf. Methodologically, the study employs a mixed approach: statistical data trace macro-level trends, while field evidence and qualitative findings capture the social and interpretive dimensions of these developments.

Keywords: demographic Dynamics, Foreign Labor Migration, Persian Gulf Cooperation Council, Internal Security, Regional Economic Policies.

Extended Abstract

Introduction: Over the past two decades, PGCC states have experienced major demographic shifts driven by rapid population growth and large-scale reliance on foreign labor. In several countries, foreign nationals make up a significant share of residents, transforming demographic structure from a socio-economic issue into a national security concern. This study analyzes how population growth, foreign labor migration, and changing population composition have shaped national and regional security policies in PGCC states from about 2000 to 2025. Using the frameworks of regional security complexes and demographic securitization, it examines policy responses such as visa and residency reforms, adjustments to the kafala system, and labor nationalization programs. The study argues that demographic pressures have acted as a structural driver of legal and policy reforms aimed primarily at reducing perceived internal risks and, to a lesser extent, encouraging limited security cooperation among PGCC members.

Research Question: How has rapid population growth, large-scale foreign labor migration, and shifting ethnic composition in GCC countries contributed to social discontent, extremism, labor market imbalances, economic instability, and identity challenges, and how have these pressures reshaped national and regional security policies?

Research Hypothesis: Demographic shifts in GCC countries have heightened perceived and security risks, prompting governments to securitize migration and revise policies and institutions. Key changes include reforms to the kafala sponsorship system, tighter visa regulations, and labor nationalization programs. While intended to manage internal threats, maintain stability, and protect national identity, these measures have also encouraged similar responses across the region, producing patterns of regional security convergence.

Methodology and Theoretical Framework: This study uses a mixed-methods explanatory design to analyze the relationship between demographic change and security policy in the PGCC states. The quantitative component examines demographic trends over the past two decades using descriptive statistics, focusing on population growth, migrant population shares, age structure changes, and labor market participation. Data are drawn from national statistical offices, United Nations databases, and international migration datasets.

The qualitative component involves document and policy content analysis alongside comparative case studies of selected GCC states. It evaluates reforms such as changes to the kafala (sponsorship) system, visa regulations, and labor localization programs, as well as official statements and security agreements. Differences in policy design, implementation, and outcomes across cases are examined. Triangulation combines longitudinal demographic analysis, chronological mapping of policy changes, and semi-structured expert interviews supported by grey literature to assess implementation and social impacts.

Security is analyzed through three interconnected dimensions: identity, economic, and social security. Identity security is assessed through citizenship and language policies; economic security through native unemployment and localization outcomes; and social security through indicators such as labor unrest and social cohesion.

The study draws on the Copenhagen School's securitization theory, which explains how political actors frame issues as existential threats requiring extraordinary measures. In the GCC context, the growth of foreign populations has increasingly been portrayed as a risk to identity, cohesion, and economic stability, prompting stronger regulation. Regional Security Complex Theory complements this

perspective by highlighting interdependence among GCC states and the resulting coordination in migration governance.

Research Findings: Between 2003 and 2023, GCC states underwent significant demographic changes driven by declining fertility, expanding education, and shifting social norms. Fertility rates among citizens fell steadily, in some cases approaching or dropping below replacement levels. Increased access to higher education especially for women alongside economic modernization and growing labor force participation led many young adults to delay marriage and parenthood. These changes produced smaller family sizes, gradual population aging, and slower natural population growth, making immigration an increasingly important driver of overall population expansion.

Migration has dramatically reshaped demographic structures in the region. In Qatar and the United Arab Emirates, migrants constitute nearly 90 percent of the total population, making them among the most migration-dependent societies globally. Even in Saudi Arabia and Oman, foreign workers remain essential in sectors such as construction, domestic services, retail, and hospitality. Rapid urbanization has reinforced these trends. Major cities like Riyadh, Dubai, and Doha have grown rapidly, concentrating economic activity and attracting diverse migrant communities. However, the predominance of male labor migrants has created gender imbalances and increased pressure on housing, infrastructure, and public services.

Governments increasingly view demographic change as a matter of national security and social stability. In response, they have implemented policies aimed at regulating migration while increasing citizen participation in the labor market. National labor programs such as Saudization, Emiratization, and Omanization seek to reduce reliance on foreign workers by encouraging private-sector employment among citizens. Some reforms to the kafala sponsorship system have also introduced limited improvements in worker mobility and regulatory oversight.

Despite these reforms, migrant labor remains central to GCC economies. Large infrastructure projects, service industries, and many private-sector activities continue to rely on relatively low-cost foreign workers. This dependence creates tension between economic development goals and political concerns about national identity and demographic balance. Governments attempt to manage these pressures through quotas, visa regulations, and monitoring systems.

Policy approaches vary across GCC states. The United Arab Emirates has adopted a diversification strategy that includes flexible visa programs, long-term residency options for investors and skilled professionals, and recruitment of high-skill talent. Saudi Arabia has focused more heavily on labor nationalization policies and stricter migration controls, while Bahrain's demographic policies intersect with domestic political considerations such as citizenship rules and sectarian balance.

Regional cooperation has also expanded. GCC states collaborate on border monitoring, information sharing, and combating irregular migration and human trafficking. Proposals for a unified regional visa system reflect efforts to coordinate mobility with stronger security oversight. The GCC's 2024 Regional Security Vision identifies demographic transformation as a key factor shaping long-term regional planning.

Migration governance also has social implications. Institutional divisions between citizens and migrants contribute to segmented urban societies where migrant workers often lack full access to services and protections. Although migration raises public concerns about security and identity, research indicates it does not significantly increase crime rates, suggesting many anxieties stem more from perceptions of social change than from measurable criminal threats.

Conclusion: Demographic change has become a key driver of security policy in the GCC. Rapid migration-driven population growth, declining fertility among citizens, and shifting social structures have pushed governments to treat demographics as a security concern, leading to new policies and institutional adjustments. These shared pressures have also encouraged some regional cooperation, gradually strengthening a coordinated Gulf security framework. The study expands the Copenhagen School by showing how demographic narratives influence security governance in a non-Western region and highlights the region's security interdependence. It argues that governments should move beyond short-term responses and adopt long-term strategies such as education and skills investment, labor market reform, and more inclusive approaches to managing migrant communities.

Keywords: demographic Dynamics, Foreign Labor Migration, Persian Gulf Cooperation Council, Internal Security, Regional Economic Policies.

E-ISSN: 2717-0551 / University of Mazandaran / Quarterly of Strategic Studies of International Politics

Quarterly of Strategic Studies of International Politics is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

 10.22080/jpir.2025.30362.1481

پویایی‌های جمعیتی و بازتعریف رویکردهای امنیتی در شورای همکاری خلیج فارس

وحید افراسیابان

دانشجوی دکتری مطالعات منطقه‌ای، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.
(نویسنده مسئول)

Email: vahid.afraasiaban@gmail.com

 0000-0002-8216-293X

مرتضی نورمحمدی

دانشیار روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

Email: mnourmohammadi@atu.ac.ir

 0000-0002-2196-4402

چکیده

در دو دهه اخیر، کشورهای شورای همکاری خلیج فارس با دگرگونی‌های جمعیتی چشم‌گیری روبه‌رو شده‌اند که ساختارهای اجتماعی و اقتصادی آنان را دگرگون ساخته و پیامدهای عمیقی بر معادلات امنیتی منطقه نهاده است. پرسش پژوهش آن است که چگونه رشد شتابان جمعیت، مهاجرت گسترده کارگران خارجی و دگرگونی ترکیب قومی فرهنگی، به تهدیدهایی مانند تضعیف جایگاه شهروندان بومی در بازار کار، بی‌ثباتی اقتصادی و بحران‌های هویتی انجامیده و در پی آن، سیاست‌ها و ساختارهای امنیتی بازتعریف شده‌اند. فرضیه پژوهش بر این مبناست که فشارهای جمعیتی از طریق تشدید ادراک تهدید و فرآیند امنیتی‌سازی، دولت‌ها را به بازنگری در سیاست‌ها و نهادهای امنیتی سوق داده است. بازنگری‌ای که نمود عینی آن را می‌توان در اصلاح نظام کفالت، تغییر مقررات ویزا و اجرای برنامه‌های بومی‌سازی مشاهده کرد. این اصلاحات از یک‌سو ابزاری برای مهار تهدیدهای داخلی و پاسداری از ثبات و هویت ملی به‌شمار می‌آیند و از سوی دیگر، زمینه‌ساز شکل‌گیری الگوهای نوین همگرایی امنیتی در سطح منطقه هستند. هدف مقاله، واکاوی سازوکارهای علی و نهادی است که از طریق آن‌ها تحولات جمعیتی بر سیاست‌ها و ساختارهای امنیتی اثر می‌گذارند و پیامدهای اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی این دگرگونی‌ها را آشکار می‌کنند. ضرورت پژوهش به دلیل خلأ موجود درباره پیوند میان جمعیت، تهدیدهای امنیتی و اصلاحات نهادی در خلیج فارس است و با رویکردی آمیخته، هم از داده‌های آماری برای تحلیل روندهای کلان و هم از شواهد میدانی و یافته‌های کیفی برای تبیین ابعاد اجتماعی و معنایی تحولات بهره می‌گیرد.

کلیدواژه‌ها: پویایی‌های جمعیتی، مهاجرت نیروی کار خارجی، شورای همکاری خلیج فارس، امنیت داخلی، سیاست‌های اقتصادی منطقه‌ای.

۱. مقدمه

در دو دهه گذشته، کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس دگرگونی‌هایی را تجربه کرده‌اند که فراتر از رشد جمعیت یا تغییر شاخص‌های آماری صرف بوده و لایه‌های عمیق اجتماعی، اقتصادی و حتی بنیان‌های هویتی و امنیتی آن‌ها را تحت تأثیر قرار داده است. گسترش کم‌سابقه نیروی کار مهاجر، نه تنها ساختار بازار کار را دگرگون کرده، بلکه نسبت جمعیت بومی به غیربومی را به گونه‌ای تغییر داده است که در برخی شهرها، شهروندان اصلی به اقلیتی معنادار بدل شده‌اند. چنین وضعیتی، پرسش‌هایی درباره انسجام اجتماعی، امنیت و آینده هویت ملی در این کشورها برانگیخته است. در مواجهه با این تحولات، دولت‌ها ناگزیر به بازنگری در سیاست‌های خود شده‌اند. اصلاح نظام ویزا، تغییر سازوکار کفالت و اجرای برنامه‌های موسوم به «بومی‌سازی نیروی کار» از مهم‌ترین واکنش‌های سیاستی بوده‌اند. این اقدامات صرفاً در سطح ملی باقی نمانده و به تدریج در قالب همکاری‌های منطقه‌ای نیز پیگیری شده‌اند؛ زیرا پیامدهایی چون نارضایتی اجتماعی یا افراط‌گرایی، ماهیتی فرامرزی یافته‌اند. پژوهش حاضر با رویکردی تبیینی تحلیلی می‌کوشد نشان دهد که چگونه رشد شتابان جمعیت، مهاجرت گسترده کارگران خارجی و دگرگونی ترکیب قومی فرهنگی، به تهدیدهایی مانند تضعیف جایگاه شهروندان بومی در بازار کار، بی‌ثباتی اقتصادی و بحران‌های هویتی انجامیده و در پی آن، سیاست‌ها و ساختارهای امنیتی بازتعریف شده‌اند. برای پاسخ به این مسأله، پژوهش سه مسیر تحلیلی را دنبال می‌کند. نخست، بررسی روندها و الگوهای جمعیتی دو دهه اخیر؛ دوم، تحلیل اصلاحات سیاستی در حوزه مهاجرت، بازار کار و نظام کفالت و سوم، تبیین پیوند این تحولات با بازتعریف امنیت در ابعاد هویتی، اقتصادی و اجتماعی. فرضیه پژوهش بر این مبناست که فشارهای جمعیتی از طریق تشدید ادراک تهدید و فرآیند امنیتی‌سازی، دولت‌ها را به بازنگری در سیاست‌ها و نهادهای امنیتی سوق داده است. بازنگری‌ای که نمود عینی آن را می‌توان در اصلاح نظام کفالت، تغییر مقررات ویزا و اجرای برنامه‌های بومی‌سازی مشاهده کرد. این اصلاحات از یک سو ابزاری برای مهار تهدیدهای داخلی و پاسداری از ثبات و هویت ملی به‌شمار می‌آیند و از سوی دیگر، زمینه‌ساز شکل‌گیری الگوهای نوین همگرایی امنیتی در سطح منطقه هستند. روش‌شناسی پژوهش بر ترکیب داده‌های کمی، همچون آمارهای رسمی جمعیتی و شاخص‌های بازار کار، با تحلیل کیفی اسناد و سیاست‌ها استوار است. این تلفیق امکان می‌دهد پیوندهای علی

میان تغییرات جمعیتی و پیامدهای امنیتی با دقت بیشتری آشکار شود. هدف نهایی، ارائه تصویری جامع از تأثیر تحولات جمعیتی بر بازآرایی سیاست‌ها و ساختارهای امنیتی در کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس است. تصویری که هم به فهم تحولات گذشته یاری می‌کند و هم برای سیاست‌گذاری آینده راه‌گشا است.

این پژوهش همچنین بر سه هدف محوری تبیین تفاوت‌های سیاستی کشورها در مواجهه با فشارهای جمعیتی، ارزیابی میزان موفقیت برنامه‌های بومی‌سازی و اصلاح نظام کفالت در تأمین امنیت اقتصادی و اجتماعی شهروندان و تحلیل روند شکل‌گیری یا تقویت همگرایی‌های منطقه‌ای در حوزه امنیت جمعیتی نیز تمرکز دارد. ضرورت مطالعه از آن رو است که ادبیات موجود درباره پیوند جمعیت و امنیت در خلیج فارس همچنان پراکنده است؛ درحالی‌که پیامدهای عملی این تحولات، از ناراضی‌کاری کارگران مهاجر تا کاهش مشارکت بومیان در بازار کار مستقیماً بر ثبات اجتماعی اثر می‌گذارد و بازتعریف امنیت منطقه‌ای را اجتناب‌ناپذیر ساخته است. چارچوب نظری پژوهش بر مفهوم «امنیتی‌سازی» در مکتب کپنهاگ استوار است. رویکردی که تهدیدات هویتی، اقتصادی و اجتماعی را هم‌سنگ تهدیدات نظامی می‌داند و نشان می‌دهد دولت‌ها چگونه با برجسته‌سازی «خطر جمعیتی» به سیاست‌های خود مشروعیت می‌بخشند. در کنار آن، مفاهیم سرمایه انسانی و سرمایه اجتماعی به تبیین محدودیت‌ها و مقاومت‌های موجود در مسیر اجرای برنامه‌های بومی‌سازی کمک می‌کنند. درنهایت، پژوهش نشان می‌دهد که متغیرهای جمعیتی در خلیج فارس عاملی تعیین‌کننده در سیاست‌گذاری امنیتی و آینده ثبات منطقه به‌شمار می‌آیند.

جدول ۱. ترکیب جمعیتی و سهم مهاجران در کشورهای شورای همکاری خلیج فارس^۱

کشور	جمعیت کل (میلیون)	جمعیت بومی (میلیون)	جمعیت غیر بومی (میلیون)	نسبت مهاجران به کل جمعیت (%)
بحرین	۱.۵۲	۰.۷۲	۰.۸۱	۵۳٪
کویت	۴.۵۹	۱.۵	۳.۰۹	۶۷٪
عمان	۵.۲۸	۲.۹۶	۲.۳۲	۴۴٪
قطر	۳.۱۲	۰.۳۳	۲.۷۹	۸۹٪

1 De Bel-Air, F. (2024, December 5). *As the Gulf region seeks a pivot, reforms to its oft-criticized immigration policies remain a work in progress.* Migration Policy Institute. <https://www.migrationpolicy.org/article/gulf-region-gcc-migration-kafala-reforms>

عربستان سعودی	۳۵.۳	۱۹.۶	۱۵.۷	۴۴٪
امارات متحده	۱۱.۳۵	۱.۳۱	۱۰.۰۴	۸۸٪

۲. پیشینه پژوهش

آرتی و ساها^۱ (۲۰۲۱) در پژوهش «سیاست‌های مهاجرتی در شورای همکاری خلیج فارس: یک تحلیل انتقادی» که در نشریهٔ مروری بر خاورمیانه معاصر منتشر شده است، مهاجرت نیروی کار بین‌المللی را پدیده‌ای ساختاری، پایدار و جدایی‌ناپذیر از اقتصاد شش کشور عضو شورا معرفی می‌کنند. آنان نشان می‌دهند که اگرچه سیاست‌های مهاجرتی این کشورها در ظاهر گشوده و منعطف به نظر می‌رسد، اما در عمل، طی سال‌های اخیر مجموعه‌ای از اصلاحات و ابتکارهای داخلی و بین‌المللی برای کنترل و سامان‌دهی جمعیت مهاجر به اجرا درآمده است. این مطالعه با تأکید بر وابستگی عمیق اقتصادی کشورهای عضو به نیروی کار خارجی، وضعیت اقامت، الگوهای ادغام اجتماعی و حقوق اقتصادی-اجتماعی مهاجران را بررسی کرده و ضمن تحلیل چالش‌ها و روندهای حاکم، راهکارهایی برای بهبود مدیریت مهاجرت و هم‌راستاسازی آن با اهداف توسعه‌ای ارائه می‌دهد. در مقابل، پژوهش حاضر با جابه‌جایی کانون تحلیل از توسعه به امنیت، سه مؤلفهٔ رشد شتابان جمعیت، افزایش مهاجرت نیروی کار خارجی و تغییر ترکیب جمعیتی را عوامل بنیادین مؤثر بر تحولات امنیتی کشورهای شورای همکاری می‌داند و پیامدهای این تحولات را در دو حوزهٔ فرهنگی (تضعیف هویت ملی، گسست اجتماعی و چالش ارزش‌های مشترک) و اقتصادی (نابرابری دستمزدها، بی‌ثباتی بازار کار و وابستگی راهبردی به نیروی کار خارجی) واکاوی می‌کند.

ابیض^۲ (۲۰۱۸) در پژوهش «تحولات جمعیتی در کشورهای شورای همکاری خلیج فارس، بازتاب و چشم‌انداز آینده» تصویری جامع از تغییرات جمعیتی و اجتماعی این شش کشور ارائه می‌دهد. او نشان می‌دهد، با وجود آنکه جمعیت این کشورها در سال ۲۰۱۱ حدود ۴۵ میلیون نفر و کم‌تر از یک درصد جمعیت جهان بوده است، نرخ رشد جمعیتی آن‌ها در زمرهٔ بالاترین‌ها در سطح جهانی قرار داشته است. ابیض با

1 Aarathi, S. V., & Sahu, M. (2021). <https://doi.org/10.1177/23477989211028748>

2 Abyad, A. (2018) <https://doi.org/10.5742/MEJAA.2018.93292>

تأکید بر جوانی ساختار جمعیت، این ویژگی را هم‌زمان فرصتی برای توسعه و نوآوری و چالشی جدی برای سیاست‌گذاری می‌داند و بر ضرورت سرمایه‌گذاری هدفمند در آموزش، اشتغال و توانمندسازی نیروی کار تأکید می‌کند. در برابر این رویکرد توصیفی توسعه‌ای، پژوهش حاضر پیوند میان پویایی‌های جمعیتی و امنیت را برجسته کرده و نشان می‌دهد که چگونه رشد سریع جمعیت، مهاجرت گسترده نیروی کار خارجی و دگرگونی ترکیب جمعیتی می‌تواند به تهدیدات فرهنگی و امنیتی منجر شود و سیاست‌ها و ساختارهای امنیتی منطقه را تحت تأثیر قرار دهد.

خان^۱ (۲۰۱۳) در مطالعه «تغییرات اجتماعی جمعیتی و چالش‌های آینده کشورهای شورای همکاری خلیج فارس» با اتکا به داده‌های ثانویه، تحولات جمعیتی این کشورها و پیامدهای آن را بر توسعه ملی بررسی می‌کند. او کاهش سریع نرخ باروری و افت هم‌زمان امید به زندگی را از عوامل تعیین‌کننده در شکل‌گیری ساختار سنی آینده و گسترش پدیده سالمندی می‌داند و در عین حال به «انباشت جوانی» به‌عنوان ظرفیتی بالقوه برای ملت‌سازی و تقویت سرمایه انسانی اشاره می‌کند. هشدار اصلی خان، ناآمادگی این کشورها برای مواجهه با سالمندی جمعیت و ضرورت سیاست‌گذاری بلندمدت مبتنی بر داده‌های دقیق و نظام پایش مستمر است. در مقابل، پژوهش حاضر با تمرکز مستقیم بر پیامدهای امنیتی این پویایی‌ها، ابعاد فرهنگی، اقتصادی و امنیتی تغییرات جمعیتی را به‌طور هم‌زمان تحلیل کرده و خلأ موجود در ادبیات منطقه‌ای درباره پیوند جمعیت و امنیت را پر می‌کند.

۳. مبانی نظری پژوهش

این پژوهش با تکیه بر نظریه «مجموعه امنیت منطقه‌ای»^۲ مکتب کپنهاگ، به بررسی نقش پویایی‌های جمعیتی در بازتعریف سیاست‌ها و ساختارهای امنیتی شورای همکاری خلیج فارس می‌پردازد. این چارچوب با رویکردی فرابخشی در ابعاد نظامی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی نشان می‌دهد که تغییرات جمعیتی، در بستر به‌هم‌پیوسته منطقه، می‌توانند از پدیده‌هایی غیرامنیتی به محرک‌های مستقیم تحولات امنیتی بدل شوند (Buzan & Wæver, 2003: 20-40). براساس الگوی بوزان و ویور، امنیت ملی هر عضو شورا جدایی‌ناپذیر از امنیت دیگران است و هیچ کشوری را نمی‌توان مستقل از بقیه تحلیل کرد (Buzan & Wæver, 2003: 44). Kolaei &

1. H. Khan

2. Regional Security Complex

(Kavianifar, 2019:146). در این الگو، تراکم تعاملات و تهدیدات درون مجموعه بالاست، حال آنکه ارتباط با مجموعه‌های مجاور محدود می‌ماند (Buzan, 2003:141). ساختار بنیادین هر مجموعه امنیتی بر چهار مؤلفه استوار است: آنارشی نظام بین‌الملل، مرزهای جغرافیایی و سیاسی، قطب‌بندی قدرت و الگوهای دوستی^۱ و دشمنی^۲. همچنین عناصری چون بازیگران امنیتی، زیرمجموعه‌ها، سطوح تحلیل و فرآیندهای امنیتی‌سازی و غیرامنیتی‌سازی در فهم پویای امنیتی نقش کلیدی دارند (Kolaei & Kavianifar, 2019:147). در کشورهای عضو شورا، این مؤلفه‌ها با پویایی‌های جمعیتی چون رشد سریع جمعیت، ترکیب سنی جوان، مهاجرت نیروی کار خارجی و تغییر بافت جمعیتی درهم‌تنیده‌اند و بر برداشت‌ها و اولویت‌های امنیتی اثر می‌گذارند. این تحولات می‌توانند هم منبع قدرت و هم عامل آسیب‌پذیری باشند، به‌ویژه هنگامی که فشارهای اقتصادی، شکاف‌های اجتماعی یا تهدیدات فراملی روند امنیتی‌سازی را تشدید کنند. در چنین شرایطی، تعامل میان سطوح تحلیلی و نقش‌آفرینی بازیگران امنیتی، پیوند جمعیت و امنیت را به یکی از محورهای اصلی ثبات یا بی‌ثباتی منطقه بدل می‌کند.

شورای همکاری خلیج فارس به‌عنوان مجموعه‌ای همگن^۳ با ساختارهای سیاسی مشابه، اقتصادهای رانتیر نفتی و وابستگی راهبردی به قدرت‌های فرمانطقه‌ای، درهم‌تنیدگی بالایی میان اعضا دارد. از این رو هر تغییر جمعیتی، از جابه‌جایی‌های مهاجرتی تا تغییر توازن جمعیت بومی، به‌سرعت از سطح ملی فراتر رفته و به تهدیدی مشترک بدل می‌شود که واکنش امنیتی هماهنگ را ضروری می‌کند.

در این پژوهش، «امنیتی‌سازی جمعیت» محور اصلی تحلیل است، فرآیندی که طی آن نخبگان حاکم و نهادهای امنیتی، پویایی‌های جمعیتی را در گفتمان سیاسی‌امنیتی به‌مثابه تهدیدی وجودی^۴ علیه دولت، حاکمیت، ثبات اجتماعی یا هویت ملی بازنمایی می‌کنند^۵ (Buzan & Wæver, 2003:100-101). پذیرش این روایت از سوی شهروندان، مشروعیت اقدامات فوق‌العاده و فراتر از رویه‌های معمول را

---

1. Amity

2. Enmity

3. Homogeneous

4. Existential Threat

۵. بوزان، ب.، و ویور، ا. (۲۰۰۳) *مناطق و قدرت‌ها: ساختار امنیت بین‌الملل* (ترجمهٔ رحمن قهرمان‌پور).

فراهم و پیوندی مستقیم میان تحولات جمعیتی و سیاست‌گذاری امنیتی منطقه‌ای ایجاد می‌کند. در منطق کپنهاگ، امنیتی‌سازی زمانی رخ می‌دهد که موضوعی اجتماعی یا سیاسی به‌عنوان تهدیدی وجودی بازنمایی شده و با جلب همراهی مخاطبان، به حوزه امنیت منتقل شود (Buzan & Wæver, 2003:30-32).

در کشورهای شورا، نخبگان با بهره‌گیری از این منطق، رشد جمعیت مهاجران آسیایی و افزایش تنوع فرهنگی را از سطح مسأله‌ای اقتصادی-اجتماعی به سطح تهدیدی علیه «هویت عربی-اسلامی» و «انسجام داخلی» ارتقا داده‌اند. در این گفتمان، افزایش سهم مهاجران و تغییر ترکیب فرهنگی جمعیت به‌گونه‌ای بازتاب یافته که گویی بنیان‌های هویتی و پیوندهای اجتماعی در معرض فرسایش است. تمرکز اصلی این روند بر «امنیت اجتماعی» است، مفهومی که به حفظ هویت جمعی و انسجام فرهنگی دینی مربوط می‌شود. حضور گسترده نیروی کار خارجی با زبان‌ها و ارزش‌های متفاوت، به‌عنوان چالش محوری امنیت هویتی معرفی شده و نگرانی از تضعیف ارزش‌های مشترک، افول زبان عربی و برهم خوردن توازن جمعیتی، مشروعیت سیاست‌هایی چون کنترل فرهنگی، محدودیت‌های اجتماعی و بومی‌سازی را فراهم کرده است (Kolaei & Kavianifar, 2019).

بدین‌سان، جمعیت نه‌صرفاً متغیری جمعیت‌شناختی، بلکه عاملی تعیین‌کننده در جهت‌دهی به راهبردهای امنیتی دولت‌های عضو شورا تلقی می‌شود. از منظر امنیت اقتصادی نیز، وابستگی مزمن به نیروی کار مهاجر به‌ویژه در قالب نظام کفالت، پیامدهای مستقیم بر امنیت اقتصادی و اجتماعی داشته است. این نظام با ایجاد وابستگی کامل کارگران خارجی به کارفرمایان و محدودسازی جابه‌جایی شغلی، بازار کار را به دو بخش متمایز تقسیم می‌کند: نیروی کار مهاجر با قدرت اندک در چانه‌زنی و شهروندان عمدتاً شاغل در بخش دولتی با مزایای بالاتر. شکاف درآمدی چشم‌گیر میان این دو گروه — که در سال ۲۰۱۲ میانگین حقوق مردان سعودی را دو تا هفت برابر بیش از هم‌تایان خارجی نشان می‌داد — نابرابری اقتصادی و زمینه نارضایتی اجتماعی را تشدید کرده است (De Bel-Air, 2024:20). این نارضایتی در چارچوب امنیت انسانی و ملی، به‌عنوان منبع تهدید نرم قابل تحلیل است که می‌تواند به بی‌ثباتی سیاسی و اجتماعی بینجامد. از این رو مدیریت متوازن بازار کار، کاهش شکاف‌های درآمدی و اصلاح نظام کفالت، ضرورتی امنیتی در کنار ضرورت اقتصادی تلقی می‌شود. وابستگی ساختاری به نیروی کار مهاجر و محدودیت منابع حیاتی، کشورهای شورا را در برابر شوک‌هایی چون بحران‌های مالی جهانی، اختلال در ورود نیروی کار،

تنش‌های صنفی و کمبود زیرساخت‌های اساسی آسیب‌پذیر کرده است. این آسیب‌پذیری در گفتمان رسمی به‌عنوان تهدیدی نوظهور برای امنیت اقتصادی و ثبات بازار کار بازنمایی می‌شود و مبنای سیاست‌هایی چون اصلاح یا تداوم نظام کفالت، تغییر قوانین ویزا و سهمیه‌بندی استخدام نیروی بومی قرار می‌گیرد. بدین ترتیب، تحولات جمعیتی اولویت‌های امنیتی منطقه را از تهدیدات نظامی سنتی به تهدیدات داخلی با ماهیت اجتماعی-اقتصادی منتقل کرده است (Kolaei & Kavianifar, 2019). این پژوهش با رویکردی نظام‌مند، این فرآیند را از رهگذر سه دسته متغیر تحلیل می‌کند: متغیر مستقل، پویایی‌های جمعیتی شامل رشد جمعیت، افزایش سهم مهاجران و تغییر ساختار سنی و جنسیتی، متغیرهای میانجی، امنیتی‌سازی و ادراک آسیب‌پذیری که تغییرات جمعیتی را به تهدیدی برای هویت ملی و ثبات اقتصادی بازنمایی کرده و ضعف ساختارهای مدیریتی را برجسته می‌کنند و در نهایت متغیر وابسته، تحولات امنیتی است که در تغییر سیاست‌ها و ساختارهای امنیتی ملی و منطقه‌ای، افزایش همگرایی میان اعضا و دگرگونی ابعاد اجتماعی و اقتصادی امنیت نمود می‌یابد (Buzan & Wæver, 2003, Kolaei & Kavianifar, 2019).

۴. روش پژوهش

پژوهش حاضر با رویکردی تبیینی تحلیلی و مبتنی بر مطالعه اسنادی موردی، از روش آمیخته (کمی و کیفی) بهره می‌گیرد. انتخاب این روش از آن رو است که پرسش تحقیق، یعنی چگونگی تأثیر پویایی‌های جمعیتی بر بازتعریف سیاست‌ها و ساختارهای امنیتی شورای همکاری خلیج فارس، مستلزم اتکای هم‌زمان بر داده‌های آماری و شواهد تفسیری است. از یک سو، تحلیل روندهای جمعیتی و اقتصادی تنها با داده‌های کمی معتبر امکان‌پذیر و از سوی دیگر، فهم فرآیندهای امنیتی‌سازی و پیامدهای هویتی و اجتماعی این تحولات، نیازمند تحلیل کیفی اسناد و گفتمان‌های رسمی است. جامعه آماری پژوهش شامل شش کشور عضو شورای همکاری خلیج فارس است که به‌عنوان مطالعه‌های موردی انتخاب شده‌اند. این انتخاب بر این مفروض استوار است که با وجود تفاوت‌های جمعیتی و سیاسی میان این کشورها، همگی در چارچوب نهادی و امنیتی مشترکی قرار دارند و تحولات جمعیتی در هر یک، پیامدهایی فراتر از سطح ملی و با ابعاد منطقه‌ای ایجاد می‌کند.

در بخش کمی، داده‌های جمعیتی و اقتصادی از منابع معتبر بین‌المللی نظیر سازمان ملل، بانک جهانی، سازمان بین‌المللی کار و گزارش‌های رسمی شورای همکاری

خلیج فارس، همراه با آمارهای ملی کشورهای عضو استخراج شده است. این داده‌ها شاخص‌هایی چون نرخ رشد جمعیت، سهم مهاجران، ساختار سنی و تغییرات ترکیب قومی فرهنگی را در بازه زمانی ۲۰۰۰ تا ۲۰۲۵ پوشش می‌دهند تا امکان بررسی پیوسته و روندی تحولات فراهم شود. در بخش کیفی، تحلیل محتوای اسناد رسمی و گفتمان‌های سیاسی امنیتی انجام گرفته است. این اسناد شامل قوانین و سیاست‌های مهاجرتی، برنامه‌های بومی‌سازی نیروی کار، اصلاحات نظام کفالت، بیانیه‌ها و مواضع رسمی شورای همکاری خلیج فارس و مقامات کشورهای عضو است. شیوه تحلیل داده‌ها متناسب با ماهیت هر بخش انتخاب شده است. در بخش کمی، از روش‌های آماری تبیینی و تحلیلی برای شناسایی الگوهای مشترک یا متمایز میان کشورها استفاده شده و در بخش کیفی، داده‌های متنی در چارچوب نظری مکتب کپنهاگ و مفاهیمی چون امنیتی‌سازی و مجموعه امنیت منطقه‌ای تحلیل شده تا نشان داده شود چگونه تحولات جمعیتی از یک مسأله اجتماعی به موضوعی امنیتی ارتقا یافته و بر سیاست‌گذاری امنیتی اثر گذاشته است.

با این حال، پژوهش با محدودیت‌هایی نظیر دسترسی محدود به برخی داده‌های آماری ملی، احتمال سوگیری در اسناد و گفتمان‌های رسمی و دشواری سنجش مستقیم مفاهیم کیفی همچون امنیت هویتی و انسجام اجتماعی مواجه است که ناگزیر از طریق شاخص‌های غیرمستقیم ارزیابی شده‌اند. با وجود این محدودیت‌ها، تلفیق داده‌های کمی و کیفی در چارچوب نظری مکتب کپنهاگ، امکان ارائه تصویری منسجم و جامع از پیوند میان پویایی‌های جمعیتی و بازتعریف سیاست‌های امنیتی را در شورای همکاری خلیج فارس فراهم می‌کند.

۵. تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

در دو دهه اخیر، کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس شاهد دگرگونی‌های جمعیتی عمیقی بوده‌اند که ساختارهای اجتماعی، فرهنگی و فهم‌های امنیتی آنان را متحول کرده است. کاهش محسوس نرخ باروری همراه با افزایش امید به زندگی و پیامدهای اجتماعی اقتصادی مرتبط، روند سالمندی در میان جمعیت‌های بومی را تسریع کرده است. عواملی چون تأخیر در ازدواج، ارتقای سطح تحصیلات، بهبود شاخص‌های توسعه انسانی، افزایش هزینه‌های زندگی و مشارکت گسترده‌تر زنان در بازار کار، ترکیب سنی و نیازهای اجتماعی اقتصادی این جوامع را پیچیده‌تر کرده‌اند.

جدول ۲. تغییرات جمعیتی کشورهای شورای همکاری خلیج فارس، ۲۰۲۳-۲۰۰۳

کشور	رشد جمعیت ۲۰۰۳-۲۰۲۳	روند نرخ باروری	تغییر میانگین سنی	شاخص سالمندی +۶۵
عربستان سعودی	از حدود ۲۲ میلیون به بیش از ۳۵ میلیون، رشد خالص با کند شدن از ۲۰۱۰ به بعد	کاهش محسوس، گرایش به زیر سطح جایگزینی در جمعیت بومی	میانگین سنی افزایش یافته، جمعیت پیرتر شده است.	سهام +۶۵ افزایش تدریجی اما هنوز پایین تر از کشورهای غربی
امارات متحده عربی	افزایش جمعیت کل به ویژه تا ۲۰۱۵ با نوسان پس از آن، جمعیت ۲۰۲۳ چشم گیر	باروری بومی کاهش، رشد سریع جمعیت ناشی از مهاجرت کاری	میانگین سنی افزایش، ولی به خاطر نیروی کار مهاجر ترکیب سنی جوان تر باقی ماند.	سهام +۶۵ افزایش اندک به دلیل ترکیب مهاجر-بومی
کویت	رشد جمعیت معقول، افزایش تا اوایل دهه ۲۰۱۰ سپس تثبیت	کاهش نرخ باروری، روند مشابه منطقه	میانگین سنی رو به بالا، تحصیل و تأخیر از دواج مؤثر بوده.	افزایش تدریجی سهام +۶۵
عمان	رشد جمعیت تا حدود میانه دهه ۲۰۱۰ سپس کندی، روند افزایش سن	کاهش نرخ باروری قابل توجه	افزایش میانگین سنی، سالمندی واضح تر از گذشته	سهام +۶۵ افزایش محسوس
قطر	افزایش سریع تا ۲۰۱۵ به خاطر مهاجرت، پس از آن نوسان و تثبیت	باروری بومی کاهش، جمعیت کلی تحت تأثیر نیروی کار مهاجر	میانگین سنی متأثر از ترکیب مهاجران جوان، اما شهروندان پیرتر شدند.	سهام +۶۵ افزایشی اما همچنان پایین نسبی

1. Connsect. Population of GCC countries reaches 57.6 million in 2023. Connsect. <https://connsect.com/news/population-of-gcc-countries-reaches-57-6-million-in-2023/>

بحرین	رشد پایدار با کندی در یک دههٔ اخیر	کاهش نرخ باروری، روند مشابه کل منطقه	میانگین سنی افزایش یافته، روند سالمندی قابل مشاهده	سهم ۶۵+ افزایش تدریجی
-------	--	---	---	-----------------------------

جدول ۳. نرخ باروری کل برای کشورهای شورای همکاری خلیج فارس^۱

دوره	عربستان سعودی	عمان	کویت	بحرین	قطر	امارات متحدهٔ عربی
۲۰۰۰	۴.۱	۴	۳	۲.۸	۳.۳	۲.۹
۲۰۰۵	۳.۳	۳.۸	۲.۹	۲.۸	۲.۸	۲.۳
۲۰۱۰	۲.۹	۳	۲.۹	۲	۲.۲	۱.۸
۲۰۱۵	۲.۸	۳	۲.۴	۲.۱	۲	۱.۷
۲۰۲۰	۲.۵	۲.۶	۲.۲	۱.۹	۱.۷	۱.۶
۲۰۲۵	۲.۳	۲.۴	۲	۱.۸	۱.۶	۱.۴

تسریع شهرنشینی در کشورهای شورای همکاری خلیج فارس که تمرکز بخش بزرگی از جمعیت را در کلان‌شهرهایی چون ریاض، دبی و دوحه رقم زده است، در کنار نسبت‌های جنسیتی نامتوازن و اتکای گسترده به نیروی کار مهاجر، فشارهای فزاینده‌ای بر زیرساخت‌ها، منابع حیاتی و انسجام اجتماعی وارد کرده و به تضعیف تدریجی چارچوب‌های سنتی هویت ملی انجامیده است. از منظر نظری، این تحولات مرزهای میان تهدید و امنیت را از سطح ملی فراتر برده و بازاندیشی در سیاست‌ها و ساختارهای امنیتی را در سطوح ملی و منطقه‌ای ضروری کرده‌اند.^۲

در این بستر، نخبگان سیاسی کشورهای عضو شورا با امنیتی‌سازی مهاجرت و دگرگونی ترکیب جمعیتی، این روندها را به‌مثابه تهدیدی علیه هویت ملی و ثبات اجتماعی بازنمایی کرده‌اند. چنین قرائتی، زمینهٔ مشروعیت‌بخشی به مجموعه‌ای از

1. PubMed Central. (n.d.). smj-45-9-935_2.jpg [Image]. PubMed Central. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/core/lw/2.0/html/tileshop_pmc/tileshop_pmc_inline.html?title=Click%20on%20image%20to%20zoom&p=PMC3&id=11376706_smj-45-9-935_2.jpg
2. Gulf Research Center. (2022). GCC national populations by sex and five years' age group — mid 2022. *Gulf Migration*. <https://gulfmigration.grc.net/gcc-national-populations-by-sex-and-five-years-age-group-mid-2022/>

اصلاحات ساختاری و سیاست‌های کنترلی، از بازنگری در نظام کفالت و مقررات ویزا تا تقویت برنامه‌های بومی‌سازی نیروی کار را فراهم کرده است. این سیاست‌ها عمدتاً با هدف مدیریت تهدیدات داخلی، حفظ ثبات و تحکیم هویت ملی دنبال شده‌اند. افزایش جمعیت مهاجر فشار بر خدمات عمومی، بازار کار و حساسیت‌های فرهنگی را تشدید کرده و روندهای آماری موجود، ضرورت بازتعریف سازوکارهای مدیریتی و امنیتی را برجسته می‌کند. در سطح منطقه‌ای نیز وابستگی متقابل کشورهای عضو به نیروی کار مهاجر و چالش‌های مشترک ناشی از آن، به تقویت نوعی همگرایی نسبی در رویکردهای امنیتی انجامیده است. همگرایی‌ای که در تبادل اطلاعات، هماهنگی سیاست‌های مهاجرتی و شکل‌گیری چارچوب‌های نظارتی و فرهنگی مشترک نمود یافته و در عین حال، توزیع نامتوازن جمعیت میان کشورهای شورا بر موازنه قدرت و الگوهای همکاری امنیتی منطقه‌ای اثرگذار بوده است.^۱

در مجموع می‌توان سه روند اصلی را در پیامدهای جمعیتی امنیتی این کشورها شناسایی کرد: «افزایش چشم‌گیر جمعیت مهاجران، به‌ویژه از جنوب و جنوب‌شرقی آسیا و تغییر ترکیب جمعیتی»، «عدم توازن‌های ساختاری ناشی از نسبت‌های جنسیتی نامتعارف و تمرکز شدید جمعیت شهری» و «شکل‌گیری بافت‌های فرهنگی متکثر که انسجام اجتماعی و هویت ملی را با چالش مواجه کرده است». واکنش دولت‌ها به این روندها یکنواخت نبوده و بسته به شرایط داخلی، از نگاه فرصت‌محور تا رویکردهای کنترلی و حفاظتی در نوسان بوده است. هرچند این تحولات به‌صورت ناگهانی ساختار سیاست‌های امنیتی را دگرگون نکرده‌اند، اما از طریق فرآیندهای گفت‌وگویی و امنیتی‌سازی، به بازتعریف تدریجی معادلات امنیتی در سطوح ملی و منطقه‌ای انجامیده‌اند. بازتعریفی که هم سیاست‌گذاری داخلی و هم الگوهای همگرایی منطقه‌ای را تحت تأثیر قرار داده و پیامد نهایی آن به میزان توانایی دولت‌ها در اتخاذ سیاست‌های تطبیقی و مدیریت مؤثر تنوع‌های فرهنگی و اقتصادی وابسته است.

۵-۱. پیوند تحولات جمعیتی با بازآرایی ساختارهای امنیتی در شورای

همکاری خلیج فارس

در دو دهه اخیر، تحولات جمعیتی در کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس به عاملی تعیین‌کننده در بازتعریف سیاست‌ها و سازوکارهای امنیتی منطقه بدل شده

1. PwC Middle East. (2024). Longevity and ageing populations in the GCC (PwC).

است. بر پایه نظریه «مجموعه امنیت منطقه‌ای» مکتب کپنهاگ، این دگرگونی‌ها نه- صرفاً چالش‌هایی ملی، بلکه بخشی از شبکه‌ای به‌هم‌پیوسته از تهدیدها و وابستگی‌های امنیتی‌اند که فهم و مدیریت آن‌ها در گرو ساختارهای هویتی و الگوهای مشترک میان بازیگران منطقه‌ای است. در این چارچوب، سه گزاره اساسی برجسته می‌شود. نخست، درهم‌تنیدگی تهدیدها، به این معنا که پیامدهای جمعیتی هر کشور می‌تواند به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم امنیت همسایگان را تحت تأثیر قرار دهد. دوم، وابستگی متقابل امنیتی که مدیریت کارآمد جمعیت را مستلزم همکاری فراملی و تبادل اطلاعات درون مجموعه منطقه‌ای می‌کند و سوم، نقش هویت‌های منطقه‌ای که شیوه ادراک و واکنش دولت‌ها را به فشارهای جمعیتی شکل می‌دهند.

در سطح ملی، دولت‌های عضو شورا با توسل به چارچوب‌های امنیتی‌سازی، سازوکارهای داخلی خود را بازطراحی کرده‌اند. اصلاح نظام کفالت، محدودسازی صدور ویزا، اجرای سیاست‌های بومی‌سازی اشتغال و توسعه سامانه‌های نظارتی و بانک‌های داده دیجیتال از مهم‌ترین جلوه‌های این بازطراحی نهادی به‌شمار می‌آیند. این ابزارها تا حدی وابستگی به نیروی کار خارجی را کاهش داده و ظرفیت مدیریت جمعیت را افزایش داده‌اند، با این حال، این تحولات هم‌زمان پیامدهای جانبی قابل توجهی را از بروز نارضایتی در میان کارگران مهاجر و گسترش شبکه‌های غیررسمی اقتصادی و اجتماعی تا افزایش آسیب‌پذیری در حوزه‌هایی مانند خدمات شهری و نظام‌های تأمین اجتماعی نیز به همراه داشته‌اند.

تحلیل مبتنی بر نظریه مجموعه امنیت منطقه‌ای نشان می‌دهد فشارهای جمعیتی مشترک، نوعی همگرایی نسبی در سیاست‌ها و ابزارها از جمله همکاری‌های اطلاعاتی، برنامه‌های مشترک مدیریت مهاجرت و اقدامات هماهنگ علیه جرایم سازمان‌یافته ایجاد کرده است. با این حال، نادیده‌گرفتن تفاوت‌های هویتی و انتخاب‌های راهبردی هر کشور، این تحلیل را ناقص می‌کند. برای نمونه، امارات متحده عربی این تحولات را نه فقط تهدید، بلکه فرصتی برای جذب سرمایه انسانی متخصص و تنوع‌بخشی اقتصادی تلقی کرده و سیاست‌های جذب نخبگان را با اصلاحات بازار کار درهم آمیخته است؛ درحالی‌که سایر کشورها متناسب با ساختار سیاسی اقتصادی و ملاحظات هویتی خود مسیرهای متفاوتی برگزیده‌اند.

یکی از کاستی‌های رویکردهای صرفاً امنیتی، بی‌توجهی به ابعاد «امنیت انسانی» مهاجران است. سیاست‌های محدودکننده و بومی‌سازی که با هدف تقویت امنیت ملی اجرا می‌شوند، بر حقوق و رفاه مهاجران از دسترسی به خدمات بهداشتی و آموزشی تا

امنیت شغلی و حمایت حقوقی تأثیر می‌گذارند. تمرکز یک‌سویه بر کنترل مرز و مدیریت نیروی کار، بدون پیش‌بینی سازوکارهای حمایت اجتماعی، ریسک‌های انسانی را افزایش داده و می‌تواند پیامدهای امنیتی معکوسی چون نارضایتی جمعی، کار غیرقانونی و استثمار را به دنبال داشته باشد. امری که خود نمود روشنی از درهم‌تنیدگی امنیت ملی و امنیت انسانی در چارچوب مجموعه منطقه‌ای است. در عرصه سیاست‌گذاری داخلی، بخش خصوصی و طبقات تجاری به‌ویژه بازیگران وابسته به نیروی کار ارزان اغلب در برابر سیاست‌های بومی‌سازی مقاومت می‌کنند. این مقاومت از طریق لابی‌گری، دوردزدن مقررات و فشار بر مجریان سیاست، بروز می‌یابد و عمق اصلاحات ساختاری را کاهش می‌دهد. افزون بر این، هزینه‌های کوتاه‌مدت بومی‌سازی، مانند افزایش دستمزدها و نیاز به سرمایه‌گذاری آموزشی، دولت‌ها را به پذیرش سازوکارهای ناقص یا ناپایدار سوق می‌دهد و به شکل‌گیری بازار کاری نابرابر می‌انجامد که هم شهروندان و هم مهاجران را با چالش مواجه می‌کند.

در سطح اجتماعی-فرهنگی نیز سیاست‌های مدیریت جمعیت پیامدهایی چون تقویت حس «تابعیت محدود»، فشار بر سازگاری فرهنگی مهاجران و تشدید مرزبندی‌های هویتی در فضاهای شهری را در پی دارد. ترکیب این آثار با محدودیت‌های حقوقی و اقتصادی، زمینه شکل‌گیری شبکه‌های موازی اجتماعی و اقتصادی را فراهم می‌کند که هم کارآمدی سیاست‌ها را تضعیف می‌کنند و هم چالش‌های امنیتی تازه‌ای می‌آفرینند. در جمع‌بندی تطبیقی دوره ۲۰۰۵ تا ۲۰۲۵، اگرچه کشورهای شورای همکاری خلیج فارس با فشارهای جمعیتی مشابهی روبه‌رو بوده‌اند، تفاوت‌های نهادی، هویتی و اقتصادی ملی، الگوهای سیاست‌گذاری متنوعی را رقم زده است. تحلیل در چارچوب مجموعه امنیت منطقه‌ای نشان می‌دهد فهم این تنوع مستلزم پیوند دادن سطوح ملی و منطقه‌ای، شناسایی وابستگی‌های متقابل و ارزیابی هم‌زمان پیامدهای امنیتی و انسانی سیاست‌هاست. تنها از این مسیر می‌توان به راهکارهایی دست یافت که هم از انسجام نظری برخوردار و هم پاسخ‌گوی چالش‌های واقعی امنیتی و انسانی جمعیت در خلیج فارس باشند.

جدول ۴. مقایسه تطبیقی کشورهای شورای همکاری خلیج فارس^۱ (۲۰۰۵-۲۰۲۵)

کشور	جمعیت تقریبی ۲۰۲۵	سهم مهاجران	سیاست‌های کلیدی	پیامدها و ریسک‌ها
عربستان سعودی	۳۵.۳ میلیون	۴۴٪	اصلاح نظام کفالت، «سعودی‌سازی» بازار کار، توسعه نظارت دیجیتال	کاهش وابستگی به نیروی خارجی، فشار بر اشتغال بومی، افزایش نارضایتی میان مهاجران
امارات متحده عربی	۱۱.۳۵ میلیون	۸۸٪	اصلاحات محدود در کفالت، جذب نیروی کار ماهر، ویزاهای بلندمدت، «اماراتی‌سازی»	تنوع اقتصادی و جذب مهارت، عدم توازن جمعیتی، فشار بر زیرساخت‌های شهری و پرسش‌های هویتی
قطر	۳.۱۲ میلیون	۸۹٪	لغو برخی محدودیت‌های خروج در کفالت، «قطری‌سازی»، بهبود شرایط کارگران	بهبود وجهه بین‌المللی و کاهش تنش‌های کارگری، وابستگی ساختاری ادامه دارد.
کویت	۴.۵۹ میلیون	۶۷٪	محدودیت اقامت طولانی، برنامه‌های «کویت‌سازی»	احتمال کاهش فشار بر بازار کار بومی، خطر کمبود نیروی خدماتی
عمان	۵.۲۸ میلیون	۴۴٪	«عمانی‌سازی» هدفمند، محدودیت ویزا در مشاغل مشخص	تعادل نسبی در مهاجرت، احتمال کاهش وابستگی اما فشار بر بهره‌وری اقتصادی

1. Gulf Cooperation Council Statistical Center. (2025). *Population and demographic indicators of GCC countries*. Muscat: GCC-Stat.

World Bank. (2025). *World Development Indicators*. Washington, DC: World Bank.

International Labour Organization. (2024). *Labour migration in the Gulf States: Trends, policies and challenges*. Geneva: ILO.

بحرین	۱.۵۲ میلیون	۵۳٪	اصلاحات محدود در کفالت، برنامه‌های «بحرینی‌سازی»	تلاش برای کاهش بیکاری بومی، چالش حفظ رشد اقتصادی و مدیریت تغییرات ساختار سنی
-------	-------------	-----	--	--

شواهد نشان می‌دهد که کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس، با وجود تفاوت در شاخص‌ها و سیاست‌های ملی، در سه حوزه کلیدی «کاهش وابستگی به نیروی کار خارجی، صیانت از انسجام فرهنگی و هویتی و مدیریت فشارهای شهری از طریق بهره‌گیری از فناوری‌های نظارتی» به همگرایی معناداری دست یافته‌اند. این اشتراکات نه تنها بستر همکاری‌های فراملی و تبادل تجربه در مدیریت مهاجرت و امنیت جمعیتی را فراهم کرده، بلکه به بازتعریف سازوکارهای امنیتی در سطوح ملی و منطقه‌ای انجامیده است.

تحولات جمعیتی منطقه، افزون بر پیامدهای اقتصادی و اجتماعی، با اصلاحات قانونی، سیاست‌های بومی‌سازی و گسترش ابزارهای نظارتی همراه بوده و نتایج دوگانه، از یک سو کاهش نسبی وابستگی اقتصادی و از سوی دیگر تشدید چالش‌های هویتی و نارضایتی در میان مهاجران به بار آورده است. در دو دهه اخیر، افت نرخ باروری در کشورهایی چون امارات، قطر و کویت نگرانی‌هایی درباره کاهش جمعیت بومی و افزایش اتکا به مهاجران برانگیخته است. حضور گسترده مهاجران که در برخی کشورها بیش از هفتاد درصد جمعیت را تشکیل می‌دهند، دولت‌ها را به سمت سیاست‌هایی مانند بومی‌سازی نیروی کار، اصلاح نظام کفالت و محدودسازی ورود نیروی کار غیرماهر سوق داده است. هم‌زمان، جذب نیروی متخصص و سرمایه‌گذار به عنوان ابزاری برای تقویت امنیت اقتصادی و اجتماعی دنبال می‌شود. هرچند این سیاست‌ها به کاهش وابستگی کمک کرده‌اند، اما فشار بر بازار کار داخلی و تنش‌های فرهنگی هویتی را نیز افزایش داده‌اند. در سطح منطقه‌ای، اشتراک چالش‌هایی چون اتکا به نیروی خارجی، فشار بر زیرساخت‌ها و تهدیدات هویتی، به همگرایی نسبی در سیاست‌های امنیتی انجامیده و زمینه همکاری‌های فراملی و تبادل تجربه در حوزه مهاجرت و مدیریت جمعیت را تقویت کرده است.

۵-۲. سازوکارهای امنیتی‌سازی جمعیت در شورای همکاری خلیج فارس

تحولات جمعیتی دو دهه اخیر تأثیری عمیق بر سیاست‌گذاری‌های امنیتی کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس در سطوح ملی و منطقه‌ای برجای گذاشته است.

رشد شتابان جمعیت که عمدتاً از مهاجرت گسترده نیروی کار و ورود سرمایه‌گذاران خارجی ناشی شده، ترکیب جمعیتی این کشورها را به‌طور بنیادین دگرگون کرده و دولت‌ها را به بازنگری در سیاست‌های مهاجرتی، چارچوب‌های حقوقی حضور اتباع خارجی و سازوکارهای امنیت داخلی واداشته است. براساس آمار ۲۰۲۴، افزایش ۳.۶ درصدی جمعیت این کشورها عمدتاً حاصل ورود مهاجران و سرمایه‌گذاران خارجی بوده است. روندی که افزون بر تغییر ساختار جمعیت، ضرورت تقویت انسجام اجتماعی و طراحی سیاست‌های دقیق‌تر برای ایجاد تعادل میان جذب نیروی کار خارجی و حفظ همبستگی اجتماعی را برجسته می‌کند.

واکنش‌های سیاستی به این فشارهای جمعیتی در سطح ملی یکسان نبوده و می‌توان آن‌ها را در سه الگوی اصلی دسته‌بندی کرد. الگوی نخست، «مدیریت کنترل‌شده تنوع» است که نمونه بارز آن امارات متحده عربی به‌شمار می‌رود. کشوری با سهم بالای غیرشهروندان که راهبرد امنیتی خود را بر نظارت مؤثر بر حضور مهاجران، اصلاح نظام کفالت و مقررات ویزا، تسهیل ویزاهای کاری انعطاف‌پذیر^۱ و اعطای اقامت‌های بلندمدت به سرمایه‌گذاران و متخصصان (ویزای طلایی)^۲ استوار ساخته است (Robinson, 2022:20). الگوی دوم، «حفاظت از هویت ملی» است که در عربستان سعودی نمود دارد؛ جایی که با تمرکز بر بومی‌سازی نیروی کار، اصلاحات بازار کار و کاهش وابستگی به نیروی کار خارجی، تلاش می‌شود ثبات هویتی و اجتماعی تقویت گردد (Gulf Labour Markets, Migration and Population Programme, 2025). الگوی سوم، «امنیت مبتنی بر توازن فرقه‌ای» است که در بحرین قابل مشاهده است. الگویی که در آن سیاست‌های جمعیتی به ابزاری برای مدیریت رقابت‌های داخلی و حفظ توازن قدرت میان گروه‌های فرقه‌ای تبدیل شده و اقداماتی چون تغییر در قواعد شهروندی و تابعیت، پیامدهای اجتماعی و حقوق بشری

---

1. Flexible visas generally refer to new entry and residency schemes designed to make travel and short-term stays in the (PGCC) region easier, more versatile, and more cost-effective. A prominent example is the planned PGCC Unified Tourist Visa, often described as a Schengen-style visa for the Persian Gulf

2. Golden Visa is a long-term residency program introduced by several Persian Gulf Cooperation Council (PGCC) countries to attract foreign investors, highly skilled professionals, entrepreneurs, researchers, and exceptional talents. It is part of broader economic diversification strategies aimed at reducing dependence on oil and fostering innovation-driven growth.

قابل توجهی به همراه داشته است (Stateless Hub, 2023:10-20). این تحولات هم‌زمان با اصلاحات محدود در نظام‌های ویزا و سازوکارهای همکاری منطقه‌ای همراه بوده است. در سطح ملی، تغییرات تدریجی در نظام کفالت که غالباً تحت فشارهای بین‌المللی و حقوقی شکل گرفته تا حدی به کاهش نارضایتی نیروی کار مهاجر و در نتیجه کاهش ریسک‌های اجتماعی کمک کرده است. نمونه شاخص، اقدام قطر در سال ۲۰۱۶ برای لغو الزام «گواهی عدم مخالفت»^۱ کارفرماست که هرچند محدود، اما در جهت تقویت ثبات داخلی مؤثر ارزیابی می‌شود (Kalush & Saraswathi, 2024).

در سطح منطقه‌ای، ابتکاراتی چون طرح «ویزای یکپارچه منطقه‌ای»^۲ بیان‌گر تمایل کشورهای عضو به تسهیل جابه‌جایی در کنار افزایش هماهنگی امنیتی در مرزبانی، تبادل اطلاعات و مدیریت تهدیدات فراملی است. مسیری که می‌تواند به تقویت همگرایی امنیتی منطقه‌ای بینجامد (Erickson Immigration Group, 2025). در حوزه امنیت منطقه‌ای نیز نشانه‌های روشنی از بازتعریف اولویت‌ها دیده می‌شود. انتشار نخستین «چشم‌انداز امنیت منطقه‌ای» شورای همکاری خلیج فارس در سال ۲۰۲۴ نقطه عطفی مهم بود که بر شناسایی و مقابله هماهنگ با تهدیدات مشترک تأکید داشت و تروریسم، تغییرات اقلیمی و تهدیدات سایبری را در زمره اولویت‌های راهبردی قرار داد (Gulf Cooperation Council Secretariat-General, 2024). هم‌زمان، گسترش همکاری‌های دفاعی و صنعتی میان برخی اعضا، از جمله قراردادهای مشترک در حوزه پهپاد با ترکیه و تلاش برای تقویت ظرفیت‌های دفاعی داخلی نشان‌دهنده گرایش به کاهش وابستگی به بازیگران فرامنطقه‌ای و تعمیق همگرایی ساختاری در عرصه امنیت است. با این حال، پیامدهای سیاستی و چالش‌های آینده چندلایه‌اند. از منظر ساختاری، علی‌رغم اصلاحات انجام‌شده، شکاف‌های بنیادین ناشی از ناهم‌ترازی ترکیب جمعیتی با نیازهای بازار کار بومی همچنان پابرجاست.

1. NOC – No Objection Certificate

2. Gulf Cooperation Council Unified Visa

تصویب «ویزای یکپارچه» در سال ۲۰۲۳ و اجرای پیش‌بینی‌شده آن تا ۲۰۲۶، الگویی مشابه شنگن ایجاد می‌کند که رفت‌وآمد آزاد میان اعضا را تسهیل می‌نماید. این تحول، علاوه بر تقویت پیوندهای اقتصادی و اجتماعی، بُعد امنیتی مهمی دارد. هماهنگی بیشتر در کنترل مرزها، تبادل اطلاعات و مدیریت مشترک تهدیدات فراملی. اقدام کویت در ۲۰۲۵ برای اعطای ویزای ۹۰ روزه به مقیمان سایر کشورهای عضو، نشانه‌ای از حرکت عملی به سوی همگرایی امنیتی و شکل‌گیری سازوکارهای مشترک در سطح منطقه‌ای است.

برخی کشورها مانند امارات و قطر به نیروی کار مهاجر وابسته‌اند؛ درحالی‌که برخی دیگر با بیکاری جوانان و ضرورت ارتقاء مهارت نیروی کار بومی مواجه‌اند. از منظر امنیت اجتماعی، امنیتی‌سازی جمعیت به تقویت ابزارهای کنترلی دولت‌ها و محدودسازی حقوق بخشی از مهاجران انجامیده؛ درحالی‌که اقتصادها همچنان به حضور این گروه‌ها وابسته مانده‌اند. این تناقض می‌تواند نارضایتی اجتماعی، دگرگونی‌های فرهنگی و زبانی و فشار بر زیرساخت‌های خدماتی را تشدید کرده و ریسک‌های داخلی و منطقه‌ای را افزایش دهد (Kalush & Saraswathi, 2024:12). در مجموع، تحولات جمعیتی نه‌تنها دولت‌های عضو شورای همکاری خلیج فارس را به بازنگری در سیاست‌های داخلی مهاجرت و تابعیت سوق داده، بلکه زمینه‌ساز نوعی بازتعریف و همگرایی نسبی در حوزه امنیت منطقه‌ای نیز شده است.

۳-۵. پیوند تحولات جمعیتی و بازتعریف امنیت در شورای همکاری خلیج

فارس

تحولات جمعیتی گسترده در کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس، به‌ویژه افزایش جمعیت غیرشهروند، تأثیرات قابل توجهی بر ساختارها و سیاست‌های امنیتی این کشورها داشته است. اگرچه شواهد موجود نشان‌دهنده رابطه‌ای ساده و مستقیم میان حضور مهاجران و افزایش جرایم نیست، اما پیامدهای این تحولات در حوزه‌های هویتی، سیاسی و اقتصادی اجتماعی نمایان شده است. در مواجهه با این چالش‌ها، دولت‌های منطقه سیاست‌هایی نظیر اقدامات کنترلی، بازنگری‌های حقوقی، برنامه‌های بومی‌سازی نیروی کار و ادغام مدیریت‌شده مهاجران را در پیش گرفته‌اند. با وجود تلاش برای هماهنگی منطقه‌ای، تفاوت در ترکیب جمعیتی و منافع ملی میان اعضا و موانع ساختاری، مانع از شکل‌گیری یک رویکرد امنیتی یکپارچه میان این کشورها شده است.

۳-۵-۱. آسیب‌پذیری‌های امنیتی ناشی از پویایی‌های جمعیتی

در خوانش بوزانی از این منطقه، جمعیت صرفاً یک داده اجتماعی نیست، بلکه متغیری ساختاری در شبکه تعاملات میان دولت‌های عضو به‌شمار می‌آید. متغیری که حساسیت‌های هویتی، پویای اقتصاد و کدهای سیاسی را به هم پیوند می‌زند. طی دو دهه گذشته، رشد چشم‌گیر جمعیت غیرشهروند در کشورهایی چون قطر، بحرین و کویت، چنان ترکیب جمعیتی را دگرگون کرده که دولت‌ها ناگزیر شده‌اند سیاست داخلی را در امتداد ملاحظات امنیتی بازتعریف کنند. این بازتعریف در قالب

یک میدان معنایی مشترک، بر هویت ملی، شکنندگی انسجام اجتماعی و پیامدهای سیاسی ناشی از عدم توازن جمعیتی تمرکز یافته است. در گفتمان رسمی این کشورها، مهاجرت انبوه نه به‌عنوان منشأ مستقیم جرم، بلکه به‌مثابه عاملی بالقوه برای برهم‌زدن توازن‌های هویتی و افزایش هزینه‌های ثبات تفسیر می‌شود. این منطق در سطح منطقه‌ای نیز امتداد دارد. دولت‌های عضو شورای همکاری خلیج فارس، در مواجهه با این دغدغه مشترک، به سمت هماهنگی بیشتر در سیاست‌های مهاجرتی و سازوکارهای نظارتی حرکت کرده‌اند. وضعیتی که می‌توان آن را نوعی «وابستگی متقابل الگووار»^۱ دانست. با این حال، تفاوت در ساختارهای دولت جامعه مانع از آن شده که این همگرایی به یک الگوی یکنواخت بدل شود. قطر و بحرین دگرگونی‌های جمعیتی را تهدیدی مستقیم برای هویت سیاسی تلقی می‌کنند، عربستان و عمان بیش از همه بر پیامدهای اقتصادی آن تمرکز دارند و کویت در میانه این دو رویکرد قرار می‌گیرد.

این تکثر حساسیت‌ها، بازتاب همان اصل بنیادین در نظریه مجموعه امنیت منطقه‌ای است: میدان معنابخشی به امنیت را منافع ملی تعیین می‌کنند، حتی وقتی الگوهای تهدید مشابه‌اند. افزایش جمعیت خارجی، به‌ویژه در کشورهایی با عدم توازن شدید جمعیتی، به یک «نقطه گسست بالقوه» برای ثبات داخلی تبدیل شده و پاسخ دولت‌ها به آن نیز ماهیتی امنیتی از کنترل ترکیب جمعیتی برای صیانت از پیوندهای هویتی تا بومی‌سازی بازار کار، بازتنظیم قوانین اقامت و تابعیت و بهره‌گیری از فناوری‌های نظارتی، یافته است. این اقدامات، انتقال تدریجی یک مسأله اجتماعی به ساحت دغدغه‌های وجودی دولت، بی‌آنکه الزاماً با گفتمان اضطراری آشکار همراه شود، مصداق فرآیند «امنیتی‌سازی نرم» است. تحولات جمعیتی به‌طور هم‌زمان هم محرک همگرایی درون شورای همکاری خلیج فارس و هم منشأ تداوم تکثر در سیاست‌های امنیتی اعضا بوده‌اند. این دوگانگی، ویژگی ذاتی مجموعه امنیت منطقه‌ای خلیج فارس است. مجموعه‌ای که در آن حساسیت‌های هویتی، اقتصاد سیاسی نفت و ساختارهای جمعیتی، وضعیتی کم‌ثبات اما قابل مدیریت پدید آورده و همچنان افق‌های تحلیلی تازه‌ای برای فهم پیوند میان جمعیت و امنیت می‌گشاید.

۱. وابستگی متقابل الگووار یعنی هم‌تنیدگی امنیتی میان دولت‌ها بر پایه الگوهای مشابه تهدید، بی‌آنکه الزاماً منطق واحدی شکل گیرد. هر کشور حساسیت خاص خود را دارد، اما در چارچوبی مشترک واکنش نشان می‌دهد.

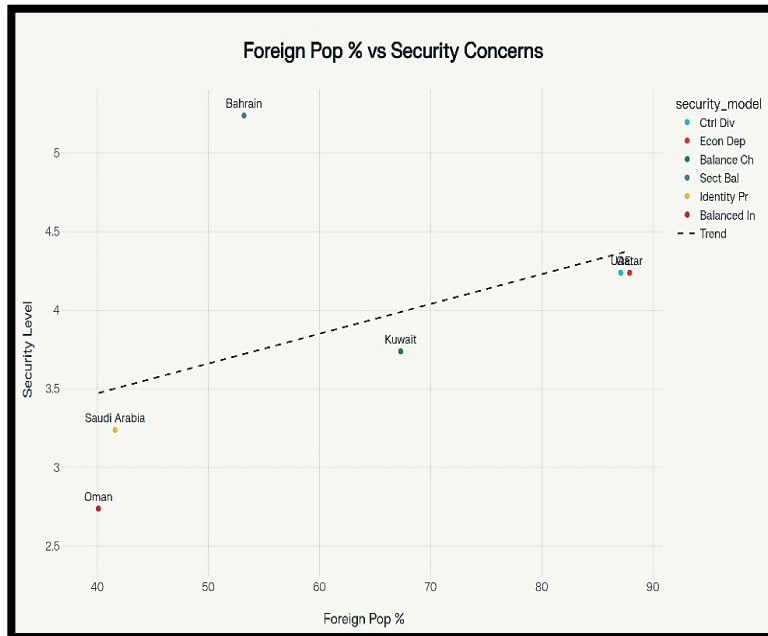

افزایش سهم جمعیت خارجی معمولاً با رشد نگرانی‌های امنیتی همراه است، هرچند این رابطه پیچیده‌تر از تصور رایج است (Spiess, 2010). الگوهای امنیتی‌شده در جدول زیر نشان داده شده است:

جدول ۵. الگوهای «امنیتی‌سازی نرم» و بازتعریف پویایی‌های جمعیتی در کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس

کنترل تنوع جمعیتی برای حفظ ثبات اجتماعی-سیاسی	Ctrl Div
کاهش وابستگی اقتصادی به نیروی کار خارجی	Econ Dep
موازنه تغییرات جمعیتی با ثبات سیاسی	Balance Ch
حفظ توازن فرقه‌ای	Sect Bal
حفاظت از هویت ملی در برابر فرسایش فرهنگی	Identity Pt
ادغام مدیریت‌شده مهاجران	Balanced in
پایش مستمر روندهای جمعیتی	Trend

نمودار ۱. رابطه بین درصد جمعیت خارجی و سطح نگرانی‌های امنیتی در کشورهای عضو^۱

^۱ http://www.ndrd.org/Demographic_Transitions_and_Imbalances_in_the_GCC.pdf

جدول ۶. رابطه بین درصد جمعیت خارجی و سطح نگرانی‌های امنیتی در کشورهای عضو

کشور	درصد جمعیت خارجی	سطح نگرانی امنیتی	محرک‌های احتمالی
قطر	بسیار بالا	بالا	اتکای شدید به نیروی کار مهاجر جمعیت شهروندی کوچک دغدغه حفظ هویت ملی
بحرین	بالا	بالا	مسائل توازن فرقه‌ای خطر بسیج سیاسی
کویت	متوسط-بالا	متوسط-بالا	وابستگی اقتصادی به نیروی کار خارجی حساسیت سیاسی به تغییرات جمعیتی
عربستان سعودی	پایین‌تر	پایین‌تر	جمعیت شهروندی بزرگ‌تر کنترل بیشتر بر سیاست‌های مهاجرتی
عمان	پایین	پایین	بومی‌سازی تدریجی بازار کار عدم توازن جمعیتی کمتر

۵-۳-۲. پیامدهای امنیتی داخلی و شواهد تجربی

مطالعات موردی نشان می‌دهد که رابطه میان مهاجرت و میزان جرایم، ارتباطی قطعی و مستقیم ندارد. به‌عنوان نمونه، پژوهشی که در بازه زمانی ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۲ در عربستان سعودی انجام شد، نشان داد که افزایش جمعیت مهاجران تأثیر چشم‌گیری بر شاخص‌های جرائم شش‌گانه مورد بررسی نداشته است. تنها در برخی استان‌های مرزی، نرخ جرایم در میان افراد غیراتباع بالاتر گزارش شده است (Algahtany, Kumar, & Khormi, 2016:14-18). این الگوها ممکن است به دلایلی چون ترس مهاجران از اخراج، ساختار نظام کفالت و نظارت دقیق بر فعالیت‌های روزانه آنان مرتبط باشد.^۱ این عوامل به‌طور بالقوه می‌توانند موجب کاهش انگیزه برای ارتکاب جرم در میان مهاجران شوند و نقش مهمی در کنترل رفتار آنان ایفا کنند (Ewing et al., 2015:32).

1. https://www.americanimmigrationcouncil.org/wp-content/uploads/2025/01/the_criminalization_of_immigration_in_the_unit_ed_states.pdf

۵-۳-۳. ابعاد تهدیدات و تجارب فناورانه و قانونی

کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس بسته به ویژگی‌های جمعیتی‌شان تدابیر متفاوتی اتخاذ کرده‌اند. امارات و قطر که در برخی حوزه‌ها اکثریت جمعیت را غیرشهروندان تشکیل می‌دهند، برای جلوگیری از فرسایش هویت ملی^۱ به فناوری‌های پیشرفته نظارت (مانند سامانه‌های نظارتی)^۲ Falcon Eye متوسل شده‌اند (European Centre for Democracy and Human Rights, 2024).^۳ بحرین با چالش‌های فرقه‌ای روبه‌رو بوده و از راهکارهایی چون اعطای تابعیت انتخابی برای تغییر توازن جمعیتی بهره گرفته است. عربستان سعودی نیز به‌منظور کاهش وابستگی اقتصادی به نیروی کار خارجی، سیاست‌های بومی‌سازی را توسعه داده است.

در سطح منطقه‌ای، نگرانی‌های جمعیتی موجب بروز سازوکارهای همکاری شده که راهبرد امنیت جامع شورا (مصوب ۱۹۸۷ و بازنگری شده در ۲۰۰۸) را تقویت می‌کنند. اقدامات عملی گزارش شده شامل توسعه مکانیسم‌های تبادل اطلاعات مرزی، ایجاد پایگاه‌های داده مشترک برای ردیابی مظنونان و هماهنگی در مقابله با جرائم فراملی مانند قاچاق انسان است. همچنین معرفی «سیستم ویزی یکپارچه» در ۲۰۲۳ یکی از جلوه‌های تلاش برای مدیریت هماهنگ جریان‌های نیروی کار و مهاجرت است، هرچند تحقق کامل آن مستلزم تسهیل‌های اجرایی و سیاسی بیش‌تری است.

۵-۳-۴. سازوکارهای همکاری منطقه‌ای

سازوکارهای همکاری در شورای همکاری خلیج فارس، به‌ویژه در حوزه امنیت، بر دو ستون اصلی استوارند. ستون نخست، «راهبرد امنیت جامع» است که به‌مثابه نقشه راهی نظری، چارچوب کلان همگرایی امنیتی را ترسیم می‌کند. ستون دوم، مجموعه‌ای از ابزارها و سازوکارهای اجرایی است که این راهبرد را از سطح نظریه و شعار به میدان عمل منتقل می‌سازد. پیوند این دو، تلاشی برای ساختن معماری امنیتی منسجم‌تر در منطقه ایجاد می‌کند. معماری‌ای که نه تنها در برابر تهدیدات

1. Erosion of national identity

2. Falcon Eye is an advanced urban surveillance network in the United Arab Emirates, primarily deployed in Abu Dhabi to enhance the monitoring and management of public security. Operated by the Abu Dhabi Police, the system integrates thousands of cameras and sensors strategically positioned across the city, including at Abu Dhabi International Airport, major islands and industrial zones such as Bani Yas and Mussafah.

3. <https://www.ecdhr.org/gcc-countries-and-migrant-workers-background-facts/>

سنتی مانند حملات نظامی یا تنش‌های مرزی پاسخ‌گوست، بلکه ظرفیت مقابله با چالش‌های نوظهوری همچون تغییرات جمعیتی و پیامدهای اقتصادی و اجتماعی آن را نیز دارد. راهبرد امنیت جامع، برخلاف تصور رایج، محدود به استقرار نیروهای نظامی یا مقابله با دشمن خارجی نیست. این راهبرد چندبعدی است و امنیت را در ابعاد «سیاست، اقتصاد، جامعه و فرهنگ» تعریف می‌کند.

امنیت در این نگاه، تنها پاسداری از مرزها نیست، بلکه شامل تضمین ثبات داخلی، مدیریت موج‌های جمعیتی و فراهم کردن زمینه‌های پایدار برای توسعه اقتصادی و اجتماعی نیز می‌شود. بنابراین، شورای همکاری خلیج فارس فراتر از یک نهاد صرفاً نظامی امنیتی عمل کرده و به سازمانی با چشم‌اندازی گسترده برای همگرایی منطقه‌ای تبدیل شده است. ابزارهای اجرایی، نقش کلیدی در تحقق این چشم‌انداز دارند. نمونه‌هایی چون «ویزای یکپارچه» رفت‌وآمد شهروندان را آسان و هم‌زمان امکان رصد دقیق جریان‌های جمعیتی را فراهم می‌کند. تبادل اطلاعات مرزی، مقابله با قاچاق، مهاجرت غیرقانونی و جابه‌جایی گروه‌های افراطی را تسهیل کرده و سطح اعتماد متقابل میان کشورها را ارتقا می‌دهد.

ایجاد بانک‌های اطلاعاتی مشترک نیز امکان تحلیل دقیق روندهای جمعیتی، اقتصادی و امنیتی را فراهم و در شرایط حساس جمعیتی نقش حیاتی ایفا می‌کند. ترکیب این ابزارها با چارچوب کلان، شکل‌گیری آنچه می‌توان «معماری امنیتی منطقه‌ای» نامید؛ ممکن می‌سازد. شبکه‌ای از نهادها و قواعد که توانایی پیش تحولات، مدیریت بحران‌ها و پاسخ‌گویی هماهنگ به تهدیدات را افزایش می‌دهد. به بیان ساده‌تر، شورا می‌کوشد امنیت را از سطح ملی به سطح منطقه‌ای ارتقا دهد و نوعی هم‌سرنوشتی امنیتی میان اعضا ایجاد کند.

با این همه، مسیر تحقق این همگرایی هموار نیست. تفاوت در ساختارهای جمعیتی کشورها از کشورهایی با جمعیت بومی اندک و نیروی کار مهاجر گسترده تا کشورهایی با ترکیب جمعیتی متوازن‌تر موجب ناهمگونی در اولویت‌های امنیتی و اجتماعی می‌شود. کشوری که بخش عمده‌ای از نیروی کارش مهاجر است، بیش از دیگران نگران پیامدهای امنیتی تغییرات جمعیتی خواهد بود. افزون بر این، هر کشور براساس شرایط داخلی و منافع خاص خود بر برخی ابعاد امنیتی بیش از سایر ابعاد تمرکز می‌کند. این ناهمگونی‌ها گاه مانع شکل‌گیری اجماع کامل در سطح شورا شده و کارآمدی سازوکارهای مشترک را کاهش می‌دهد.

۵-۳-۵. پیامدهای اجتماعی و هویتی اصلاحات سیاستی

سیاست‌های مبتنی بر امنیتی‌سازی جمعیت تمایز میان «شهروند» و «مهاجر» را تقویت کرده و در سطح ملی به ایجاد سازوکارهای کنترلی و محدودسازی حقوق و دسترسی‌های اجتماعی غیرشهروندان انجامیده است. این رویکرد، الگوی مدیریتی مبتنی بر تفکیک فضایی و حقوقی را تحکیم کرده و دسترسی مهاجران را به خدمات و حقوق کارگری محدود ساخته است. بحران کووید-۱۹ آسیب‌پذیری‌های این سیاست‌ها را آشکارتر کرد و فشارهایی برای بازنگری برخی مقررات ایجاد نمود، اما اصلاحات انجام‌شده در بسیاری از موارد محدود و غیرساختاری باقی ماندند. در سطح منطقه‌ای، تبادل تجربیات و تطبیق سیاست‌ها موجب همگرایی نسبی در ابزارهای کنترل جمعیت و مدیریت بحران‌های اجتماعی-بهداشتی شده است. با این حال، این همگرایی عمدتاً در سطح شیوه‌ها و ابزارها و نه در تضمین حقوق یا تغییر ساختارهای بنیادین مشاهده می‌شود.^۱

۵-۳-۶. همگرایی منطقه‌ای و چشم‌انداز آینده

الف) چشم‌انداز امنیت منطقه‌ای ۲۰۲۴: انتشار «چشم‌انداز امنیت منطقه‌ای» شورای همکاری خلیج فارس در مارس ۲۰۲۴ نشان از گسترش دامنه ملاحظات امنیتی دارد. به طوری که تحولات جمعیتی در کنار حوزه‌های محیط زیستی، انرژی و امنیت غذایی به عنوان مؤلفه‌های محوری درک می‌شوند.^۲ (Haghirian, 2024:15-20).

ب) تضادها و چالش‌های ساختاری: با وجود پیشرفت‌های کنشی و نهادی، موانع ساختاری مهمی باقی است. وابستگی اقتصادی برخی کشورها (از جمله امارات و قطر) به نیروی کار خارجی، تفاوت‌های جمعیتی میان اعضا و فشارهای بین‌المللی در حوزه حقوق بشر و اقتصادی، مسیر همگرایی را محدود کرده‌اند. در نتیجه، اگرچه اصلاحات تدریجی صورت گرفته‌اند، ساختارهای کنترلی اصلی در بسیاری از حوزه‌ها همچنان پابرجا مانده‌اند (De Bel-Air, 2024:10). در مجموع پویایی‌های جمعیتی یکی از عوامل تعیین‌کننده در بازتعریف سیاست‌ها و سازوکارهای امنیتی در شورای همکاری خلیج فارس بوده‌اند.

1. <https://www.ecdhr.org/gcc-countries-and-migrant-workers-background-facts/>

2. <https://www.stimson.org/2024/to-succeed-the-gcc-requires-cooperation-with-iran-for-regional-security/>

۴-۵. هراس هویتی - امنیتی از نیروی کار خارجی در تعارض با نیاز اقتصادی در سیاست‌گذاری امنیتی

در سیاست‌گذاری امنیتی کشورهای شورای همکاری خلیج فارس، حضور گسترده نیروی کار خارجی نه تنها به چشم یک منبع اقتصادی، بلکه به عنوان تهدیدی هویتی و فرهنگی تلقی می‌شود. این تهدید با فرسایش هویت ملی، تضعیف زبان و فرهنگ محلی و نفوذ شبکه‌های فراملی مرتبط است و پرسش محوری، تعیین مرزهای «ما»^۱ جمعی و حفاظت از انسجام اجتماعی است. در پاسخ، دولت‌ها مجموعه‌ای از ابزارهای کنترلی را به کار گرفته‌اند، از جمله نظام کفالت که اقامت و اشتغال مهاجران را به کارفرمایان بومی وابسته می‌سازد و نیز سیاست‌هایی مانند ویزاهای کوتاه‌مدت، محدودیت‌های جغرافیایی و پایش اطلاعاتی که در همین راستا طراحی شده‌اند.

این اقدامات، ضمن بهره‌گیری اقتصادی از نیروی کار ارزان، به کاهش خطرات هویتی و امنیتی کمک می‌کنند. با این حال، در بلندمدت، ایجاد مرزهای نهادی میان بومیان و مهاجران بازتولید «دیگری‌سازی» و نارضایتی‌های پنهان را موجب می‌شود که خود ریسک‌های اجتماعی را تشدید می‌کند. وابستگی شدید برخی کشورها به نیروی کار خارجی، به‌ویژه در بخش خصوصی، نشان می‌دهد که چارچوب‌های سنتی امنیتی مبتنی بر توان نظامی دیگر کافی نیست و مؤلفه‌های اقتصادی و جمعیتی به‌عنوان بخش جدایی‌ناپذیر معادلات امنیت ملی مطرح شده‌اند. شکاف میان اشتغال بالای بومیان در بخش عمومی و تمرکز مهاجران در بخش خصوصی، بهره‌وری را کاهش داده و نابرابری توزیعی را افزایش داده است.

از این رو، دولت‌ها به سیاست‌های بومی‌سازی اشتغال روی آورده‌اند. هم‌زمان، تراکم جمعیتی در شهرهای ساحلی و جدایی مکانی جوامع مهاجر و بومی فشارهایی بر زیرساخت‌های شهری وارد کرده و تعاملات فرهنگی را محدود ساخته است. این چالش‌ها دولت‌ها را به اصلاح مقررات اقامت و تقویت انسجام اجتماعی سوق داده تا تنش‌های هویتی کاهش یابد. افزون بر این، رشد جمعیت و افزایش مصرف منابع، حفاظت از زیرساخت‌های حیاتی مانند آب، انرژی و خدمات عمومی را به اولویتی راهبردی بدل کرده است. در سطح منطقه‌ای، اشتراک چالش‌های جمعیتی موجب همگرایی در رویکردهای امنیتی شده است. شباهت مسائل بازار کار، آسیب‌پذیری زیرساخت‌ها و دغدغه‌های انسجام اجتماعی، کشورها را به تبادل تجربیات سیاستی،

هماهنگی در بومی‌سازی نیروی کار و همکاری در حفاظت از زیرساخت‌ها هدایت کرده است. بدین ترتیب، مفهوم امنیت منطقه‌ای از تمرکز صرف بر مؤلفه‌های نظامی فراتر رفته و به چارچوبی چندبعدی مبتنی بر مسائل جمعیتی و اجتماعی تبدیل شده است. جدول ۷. بازتعریف اولویت‌های امنیتی بر اثر تحولات جمعیتی در شورای همکاری خلیج فارس

محور	چالش‌های ناشی از تحولات جمعیتی	پیامدهای امنیتی و اجتماعی	سیاست‌ها و اقدامات پیشنهادی
بازتعریف اولویت‌های امنیتی	سهم بالای نیروی کار مهاجر و شکاف اشتغال میان بخش‌های دولتی و خصوصی	کاهش تاب‌آوری اقتصادی، افزایش نابرابری توزیعی و تهدید ثبات بازار کار	بومی‌سازی نیروی کار، تنظیم بازار کار و سیاست‌های ارتقاء تاب‌آوری اقتصادی
تقویت انسجام اجتماعی	تراکم جمعیتی شهری و تفکیک مکانی جوامع مهاجر و بومی	کاهش تعامل فرهنگی، تشدید تنش‌های هویتی و رشد نارضایتی‌های اجتماعی	برنامه‌های ادغام اجتماعی، تقویت فضاهای شهری مشترک و بازنگری مقررات اقامت
حفاظت از زیرساخت‌های حیاتی	افزایش مصرف منابع و فشار بر آب، انرژی و خدمات عمومی	آسیب‌پذیری زیرساختی، مخاطرات عملکردی و پیامدهای اقتصادی-اجتماعی گسترده	سرمايه‌گذاري در تاب‌آوری زیرساختی، برنامه‌ریزی بلندمدت و همکاری منطقه‌ای

۶. نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر نشان می‌دهد که تغییرات جمعیتی در کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس نه تنها یک مسأله حاشیه‌ای نیست، بلکه عاملی کلیدی در بازتعریف سیاست‌ها و رویکردهای امنیتی منطقه به‌شمار می‌آید. تحلیل کمی روندها و بازخوانی کیفی و اسناد نهادی، ارتباطی علی میان عدم توازن‌های جمعیتی، سیاست‌های مهاجرتی و بازآرایی‌های امنیتی آشکار کرده است. یافته‌ها تأیید می‌کنند که رشد سریع جمعیت و افزایش مهاجران، دولت‌های منطقه را به اصلاح نظام کفالت، مقررات ویزا و برنامه‌های بومی‌سازی سوق داده است. این اصلاحات نه واکنش‌های مقطعی، بلکه بخشی از فرآیند «امنیتی‌سازی جمعیت» هستند که با بازتعریف «خطر جمعیتی» مشروعیت یافته و به تغییر قواعد سیاسی، اقتصادی و اجتماعی منجر شده‌اند. این

بازتعریف‌ها همچنین بستری تازه برای هماهنگی امنیتی میان اعضای شورا فراهم کرده‌اند. از منظر نظری، پژوهش به تعمیق مکتب کپنهاگ در بستر خلیج فارس کمک کرده و نشان داده که امنیت دیگر تنها در چارچوب نظامی تعریف نمی‌شود، بلکه گفتمان‌های جمعیتی، هویتی و اقتصادی نیز نقش مهمی در تولید امنیت یا تهدید دارند.

دگرگونی‌های جمعیتی بر مشروعیت دولت‌ها، ساختار بازار کار و تعاملات منطقه‌ای اثرگذار است و سیاست‌های کوتاه‌مدت مانند محدودیت ورود نیروی کار یا سخت‌گیری در اعطای تابعیت ممکن است در کوتاه‌مدت ثبات نسبی ایجاد کنند، اما در بلندمدت سرمایه اجتماعی را تضعیف کرده، نابرابری‌ها را افزایش داده و شکاف‌های هویتی را تشدید می‌کنند که خود زمینه‌ساز ناآرامی‌های اجتماعی و تهدیدهای امنیتی تازه خواهد بود. این پژوهش بر لزوم گذار از حکمرانی بحران‌محور به حکمرانی تدبیرمحور تأکید دارد؛ بدین معنا که برنامه‌های بومی‌سازی باید با سرمایه‌گذاری در آموزش، ارتقاء مهارت‌ها و حمایت‌های اجتماعی همراه باشند.

همچنین اصلاح تدریجی نظام کفالت، تقویت نظارت بر بازار کار غیررسمی و طراحی سیاست‌های ادغام اجتماعی برای مهاجران از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. در سطح منطقه‌ای، همکاری اعضای شورا باید از اقدامات عملیاتی فراتر رفته و به ایجاد نهادهای هنجاری و چارچوب‌های حقوقی مشترک منجر شود. تأسیس رصدخانه جمعیتی خلیج فارس برای ارزیابی روندها و پیش‌بینی پیامدها، همراه با پیمان‌های مدیریت بازار کار فراملی و همکاری با سازمان‌های بین‌المللی نظیر ILO¹، IOM² و UNDP³ برای انتقال دانش فنی و تقویت ظرفیت‌های نظارتی، از جمله الزامات سیاستی مطرح‌شده در این پژوهش است. این تحولات جمعیتی فراتر از مسائل آماری یا اقتصادی بوده و معناها، هویت‌ها و مناسبات قدرت را بازتعریف و ساختار امنیتی منطقه را دگرگون کرده است.

1. ILO – *International Labour Organization*: A United Nations agency that sets international labor standards, promotes rights at work.
2. IOM – *International Organization for Migration* provides services and advice concerning migration, supporting safe, orderly.
3. UNDP – *United Nations Development Programme* working to eradicate poverty, reduce inequalities.

فهرست منابع

- Aarathi, S. V., & Sahu, M. (2021). Migration policy in the Gulf Cooperation Council (GCC) states: A critical analysis. *Contemporary Review of the Middle East*, 8(4), 1–25. <https://doi.org/10.1177/23477989211028748>
- Abyad, A. (2018). Demographic changes in the GCC countries: Reflection and future projection. *Middle East Journal of Age and Ageing*, 15(1), 3–9. <https://doi.org/10.5742/MEJAA.2018.93292>
- Algahtany, M., Kumar, L., & Khormi, H. (2016). Are immigrants more likely to be involved in criminal activity in Saudi Arabia? *Open Journal of Social Sciences*, 4(3), 170–186. <https://doi.org/10.4236/jss.2016.43023>
- Baabood, A. (2024, August). How Gulf states are reinterpreting national security beyond their land borders. Malcolm H. Kerr Carnegie Middle East Center. <https://carnegieendowment.org/research/2024/08/how-gulf-states-are-reinterpreting-national-security-beyond-their-land-borders-abdullah-baabood?lang=en>
- Buzan, B., & Wæver, O. (2003). *Regions and powers: The structure of international security* (R. Ghahremanpour, Trans.) [In Persian]. Strategic Studies Research Institute.
- Connsect. (2023). Population of GCC countries reaches 57.6 million in 2023. <https://connsect.com/news/population-of-gcc-countries-reaches-57-6-million-in-2023/>
- De Bel-Air, F. (2024, December 5). As the Gulf region seeks a pivot, reforms to its oft-criticized immigration policies remain a work in progress. Migration Policy Institute. <https://www.migrationpolicy.org/article/gulf-region-gcc-migration-kafala-reforms>
- Erickson Immigration Group. (2025). Kuwait grants visa-on-arrival access to all GCC foreign residents. <https://eiglaw.com/kuwait-grants-visa-on-arrival-access-to-all-gcc-foreign-residents/>
- Gulf Cooperation Council Secretariat General. (2024). *Gulf Cooperation Council vision for regional security* (2nd ed.). Political Affairs and Negotiations. <https://gcc-sg.org/ar/MediaCenter/DigitalLibrary/Documents/27848330-555a-4a7d-9a6c-206b797fd2f9.pdf>
- Gulf Cooperation Council Statistical Center. (2025). Population and demographic indicators of GCC countries. GCC Stat.
- Gulf Labour Markets, Migration, and Population Programme. (2025, February). *GCC: Total population and percentage of nationals and non-nationals in GCC countries (national statistics, mid-2022)*. Gulf Research Center. <https://gulfmigration.grc.net/gcc-total-population-and-percentage-of-nationals-and-non-nationals-in-gcc-countries-national-statistics-mid-2022/>
- Gulf Research Center. (2022). *GCC national populations by sex and five years' age group — mid 2022*. Gulf Migration. <https://gulfmigration.grc.net/gcc-national-populations-by-sex-and-five-years-age-group-mid-2022/>

- Haghirian, M. (2024). To succeed, the GCC requires cooperation with Iran for regional security. Stimson Center. <https://www.stimson.org/2024/to-succeed-the-gcc-requires-cooperation-with-iran-for-regional-security/>
- International Labour Organization. (2024). Labour migration in the Gulf States: Trends, policies and challenges. International Labour Organization.
- Kalush, R., & Saraswathi, V. (2024). Reforms without rights: The GCC states' blinkered view of labour reforms (GLMM Explanatory Note No. 2/2024). Gulf Labour Markets, Migration, and Population Programme, Gulf Research Center. <https://gulfmigration.grc.net/wp-content/uploads/2024/09/Kalush-Saraswathi-Reforms-without-Rights-Published-2024-09-09.pdf>
- Khan, H. T. A., Hussein, S., & Deane, J. (2017). Nexus between demographic change and elderly care need in the Gulf Cooperation Council (GCC) countries: Some policy implications. *Ageing International*, 42(4), 466–487. <https://doi.org/10.1007/s12126-017-9303-9>
- Kolaei, E. R., & Kavianifar, S. (2019). Demographic dynamics and security in the Persian Gulf Cooperation Council. *Journal of Contemporary Research on the Middle East*, 6(2), 141–160.
- PwC Middle East. (2024). Longevity and ageing populations in the GCC. PwC. <https://www.pwc.com/m1/en/publications/documents/2024/longevity-and-ageing-populations-in-gcc-countries-.pdf>
- Robinson, K. (2022, November 18). What is the Kafala system? Council on Foreign Relations. <https://www.cfr.org/backgrounder/what-kafala-system>
- Spiess, A. (2010). Demographic transitions and imbalances in the GCC: Security risks, constraints and policy challenges [Policy paper]. Exeter Gulf Studies Conference: The 21st-Century Gulf: The Challenge of Identity; GCC Network for Drylands Research and Development; University of Hamburg, Department of Economics and Policy. http://www.ndrd.org/Demographic_Transitions_and_Imbalances_in_the_GCC.pdf
- Staff Writer. (2025). GCC population hits 61.2m in 2024, rising by 2.1m in one year: GCC population made up of 38.5m males and 22.7m females. *Arabian Business*. <https://www.arabianbusiness.com/culture-society/gcc-population-hits-61-2m-in-2024-rising-by-2-1m-in-one-year>
- World Bank. (2024). Gulf Cooperation Council – Population, migration, and labor market trends. <https://menarah.org/nexus-between-demographic-change-and-elderly-care-need-in-the-gulf-cooperation-council-gcc-countries-some-policy-implications/>